

LUKÁCS GYÖRGY A SZÍNPADON*

Eörsi István és Spiró György dokumentumdrámáiról

Azt ajánlom, hívassák be a pártközpontba
Lukácsot újból a „gondozók”. [...] Beszélgetést kell vele folytatni.¹

Az alábbiakban két dokumentumdrámáról fogok beszélni, illetve Lukács Györgynek az azokban megjelenő alakjáról. Az egyik darab Eörsi István *Interjú* című műve, a másik Spiró György *Sajnálatos események* című drámája (amely tulajdonképpen egy trilógia utolsó része). Dokumentumdrámának első megközelítésben az olyan alkotásokat nevezhetjük, amelyek valamilyen valóságosan létező történelmi anyagra (interjúra, jegyzőkönyvre, hangfelvételre) támaszkodnak. Eörsi darabjában a dokumentaritásra vonatkozóan semmiféle útmutatót nem kapunk, Spirónál viszont találunk egy utalást: „E drámák szövegének jelentős része szó szerinti idézet eredeti jegyzőkönyvekből, levelekből és memoárokból”.² Az a benyomásunk keletkezik, hogy Eörsi a dokumentumdráma látszatát kelti csak, Spiró viszont valóságos dokumentumokat használ föl; de közelebről tekintve mindkét esetben a dokumentáció és a fikció sajátos keveredését láthatjuk.³

I.

Eörsi drámája azokra az interjúkra támaszkodik, amelyeket ő és Vezér Erzsébet készítettek Lukáccsal. A valóságos interjúkkal szemben a darabban már nem egyszerűen egy kikérdezésről, meghallgatásról, beszélgetésről van szó, hanem egy valóságos párbeszédéről, egy szabályos apa–fiú küzdelemről. Ezért véleményem szerint messzemenően megtévesztő az „Interjú” cím, inkább szembesítésről kellene beszélnünk. (A darab a rendszerváltás idején születik, és a rendszerváltás perspektívájából tekint vissza Lukács életére.)

Egy helyen, a magnószalag megfordításának kis szünetében EÖRSI⁴ mintegy meditativan önmagának mondja (de aztán mégis az a benyomásunk, mintha ez egy későbbi betoldás lenne): „Alig leküzdhető szomorúsággal hallgatom ezeket a tekerceket. Egy nyolcvanhat éves ember küzdelme azért, hogy elmondja tanulságul a jövőnek – mit is? Az

* A címet Rácz Attilától kölcsönözöm, aki a közelmúltban (április 27–28.) a Pécsen tartott Lukács-konferencián ezzel a címmel tartott előadást. A konferencia szervezői Daradics Boglárka és Csabay István voltak.

¹ Kádár János felszólalása a PB 1959. április 28-ai ülésén, in: Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963 (Dokumentumok)*, Osiris, Budapest, 1999, 190.

² Spiró György: *Sajnálatos események. Két tragédia közjátékkal Kádárról*, Scolar, Budapest, 2021, 187.

³ A két általam elemzett dráma között készült el Kornis Mihály *Kádár (magyar dráma)* című műve (első megjelenése: *Beszélő* 1996/3, 67–98.). Ennek alapjául Kádárnak az 1989-ben a Politikai Bizottság előtt tartott teljesen zavaros beszéde szolgált. Itt szigorúan szó szerinti átvételekről van szó; a szerző szerepe és teljesítménye valóban teljesen a minimálisra korlátozódott.

⁴ Ha a darab szereplőiről van szó, nagybetűkkel írom a neveket.

életét? Az öngigazolását? És a másik hang az enyém, a halál közelségétől megrémülten, a tanítványi tisztelet és a lázadás különös vegyülete – talán ezekben a hónapokban nőtem fel végleg”.⁵ Ehhez a passzushoz rögtön fűzzünk három megjegyzést. (1) Az interjú alapjául szolgáló *Megélt gondolkodás* című önéletrajzi vázlatban Lukács mintha tanácstalan lenne abban a tekintetben, hogy érdemes-e elmesélni az életet, az ő életét. „Minden életrajz szubjektív [...], egy adott fejlődés keretei között miként talál egy ember önmagára, vagy miként veszti el magát.”⁶ Mintha Lukács azt kérdezné, van-e ennek (mármint az ő életének) bármiféle általános jelentősége. Az önéletrajzi vázlat egészében mintha erről próbálná meggyőzni magát. A vázlat vége felé olvashatjuk: „Önéletrajz: szubjektív tendenciák [...], melyek a saját nembeliségem gyakorlati megvalósítása felé mutatnak.”⁷ Lukács mintha meggyőzte volna magát arról, hogy mégiscsak elmesélheti az élete történetét; az ötlet, a kérés és a nógatas azonban jól érezhetően kívülről jött. (2) Az élet elbeszélése mint öngigazolás? Lukács élete tele volt tragikus fordulatokkal és kanyarokkal, de ő mégis a kontinuumot hangsúlyozza: „Én úgy látom, hogy az én fejlődésem nagyon lépésszerű”.⁸ Ez kétségtelenül önmaga apológiájának benyomását kelti. Egy 1969-es dolgozatban írja: „Még a nagy perек sem tudták [a beállítottságomat] alapvetően felbolygatni. Ez a mai szemlélő számára »vakságnak« tűnhet. Itt azonban nem szabad olyan fontos mozzanatokról megfeledkezni, amelyek számomra – legalábbis akkor – döntőek voltak”.⁹ (3) Ebben a passzusban EÖRSI önmagához és önmagával beszél: ő az, aki megrendült, és aki ebben a megrendülésben felnő. Mit jelent ez a felnövekedés? Leszámolást a bolsevizmus ideológiájával és reális történelmi megvalósításával. „Az öreg emberrel végérvényesen letűnik egy korszak, amely eszményeivel, reményeivel és hazugságaival meghatározta ifjúságot – vele hal meg a bolsevizmus, miután már régen átadta a helyét az államrezonnak és a protokollnak.”¹⁰ EÖRSI mintha megfelelkezne róla, hogy ezt az „államrezont” és „protokollt” már Lukács is behatóan bírálta, ami a reálisan létező szocializmus átfogó elutasításának irányába mutat. Mindenesetre annyit kimondhatunk, hogy Eörsi ezzel teremti meg az interjú szembesítéssé való átalakításának esztétikai feltételeit.

A „szembesítés” döntő kérdése Lukácsnak a pártba való visszalépése kapcsán merül fel. Ahogy a visszaemlékezésekből sejthető, Lukács tanítványainak nagy része ezt értetlenkedéssel fogadta. Még az is lehet, hogy ez komolyabb elhidegülésekhez vezetett. Mindenesetre ez a lépés 1989-ből visszatekintve teljesen abszurdnak tűnt. De EÖRSI mintha most maga is vonakodna föltenni a döntő kérdést, ezért LUKÁCS a segítségére siet: „Azt akarja kérdezni, hogy ha már miniszter lettem az 56-os kormányban, és ha már a kormány számos kommunista tagjával együtt hurcoltak Romániába, akkor hogyan kérhettem visszavételemet abba a pártba, mely vérrel és vassal – egyebek közt minisztertársaim és régi elvtársaim vérével – teremtette meg a konszolidációt”.¹¹ Ennél radikálisabban a kérdést aligha lehetett volna feltenni. És erre EÖRSI ezt válaszolja: „Szórol szóra ezt akartam kérdezni!”¹² Lukács már 1959-től többször kérte az újjáalakult pártba való visszavételét (illetve felvételét). Választ általában nem kapott, és nem is sejtette, hogy ezek a kérések milyen fogadtatásra találtak. Kádár János a Politikai Bizottság 1959. április 28-i ülésén ezt mondta: „Egy ember, aki miközben felvételét kéri a Pártba, egy másik pártnál [az olasz

⁵ Eörsi István: *Interjú*, Lap- és Könyvkiadó KFT, Budapest, 1989, 34.

⁶ Lukács György: *Megélt gondolkodás / Életrajz magnószalagon*, Magvető, Budapest, 1989, 37.

⁷ Uo., 86. (Ezen a helyen ezt a kicsit értelmező fordítást javaslom.)

⁸ Uo., 88.

⁹ Lukács György: *A szocializmus mint radikális kritikai reformok kora*, in: uő: *Curriculum vitae*, Magvető, Budapest, 1982, 375.

¹⁰ Eörsi István: i. m., 34.

¹¹ Uo., 47.

¹² Uo.

Kommunista Pártnál] kér nyomást gyakorolni ránk, hogy Déryt [engedjük] szabadon. Ez politikai banditizmus. Meg kell mondani, hogy nekünk vannak bizonyos kötelezettségeink, hogy védjük a pártot minden rendű és rangú ellenségével szemben. Nem nyugodhunk bele az ő működésébe”.¹³ A hatvanas években aztán lassan-lassan fordult a kocka, nem vették fel a pártba, de a „működésébe” bele kellett nyugodni: Magyarországon ugyan publikálási tilalom alá esett, de Németországban sorra jelentek meg a könyvei; aztán 1965-ben váratlanul mégis megjelent magyarul *Az esztétikum sajátossága*, Eörsi István fordításában. És Lukácsnak lassan kialakult egy rendkívül aktív, a magyar filozófiai életet meghatározó tanítványi köre. 1967 nyarán a párt egyik meghatározó ideológusa, Pándi Pál beszélgetéseket kezdeményezett Lukáccsal. A döntő beszélgetésről így számolt be Aczélnek:¹⁴ „Lukács elvtárs gondolkodásmódjában, megfogalmazásaiban mindvégig éreztem a pártszerűségnek olyan igényét, amivel manapság elég ritkán találkozni. Ehhez még hozzáteszem, hogy Lukács György többször is említette beszélgetés közben, hogy ő mint egy »öreg bolsevik« ítéli meg ezt vagy azt a kérdést”.¹⁵ Majd a végkövetkeztetés: „Szükségesnek tartottam megírni ezt a levelet, mert a beszélgetés alapján úgy látom, hogy semmi jelentős ok nincs, mely továbbra is indokolná Lukács pártonkívülségét. Meggyőződésem, hogy emelné az MSZMP hazai és nemzetközi tekintélyét, ha a Lukács-kérdésnek ezt a szakaszt konstruktív módon lezárná”.¹⁶ Ez a levél eljutott Kádárhoz is, és 1967. augusztus 15-én sor került Lukács „rehabilitálására”, vagy ahogy a pesti szlengben mondták, a pártba való „visszazárására”.

Térjünk vissza EÖRSI kérdésére: hogy tehetta ezt meg LUKÁCS? A kérdezt most azt válaszolja, amit a valóságos Lukács is válaszolt a Pándival folytatott beszélgetésben: ő egy „öreg bolsevista”. Vagy most: „Csakhogy én nem abba a pártba léptem vissza, hanem egy 1917-tel kezdődő forradalmi tradíciót folytattam”.¹⁷ Ezt nevezte EÖRSI korábban „önigazolásnak”, egy fiatalkori döntéshez való irracionális ragaszkodásnak. A darab azt sugallja, hogy ebben áll LUKÁCS tragédiája, ebbe lassan belezavarodik, és elnémul.

II.

Spiró darabja a Covid alatt készült, és nem is Lukács, hanem Kádár áll a középpontban – de én most mégis csupán a Lukács-alakra fogok összpontosítani. Lukács a darab negyedik és hetedik jelenetében lép fel. Közvetlenül az ’56-os forradalom után a romániai Snagovban vagyunk. (Spiró drámájának tapasztalati háttéréhez már hozzá tartozik a 2011-es filozófus-üldözés, a Lukács-szobornak a Szent István parkból való eltávolítása és a Lukács Archivum bezárása 2017-ben.) Snagov azért lesz fontos, mert itt játszódik le a filozófiának a politikából való kizárása.

¹³ Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit (szerk.): i. m., 190.

¹⁴ A beszélgetésen (annak nagy részén) ott volt Király István, Fehér Ferenc és Heller Ágnes is.

¹⁵ Pándi Pál: *Tehepróba. Egy irodalompolitikus pályájának kritikus pontjai*, Magvető, Budapest, 2022, 360–361.

¹⁶ Uo., 362–363. – A két jelen lévő Lukács-tanítvány szerepe sem volt pusztán passzív: „Lukács elvtársnak – és tanítványainak – fejtegetéseiből egy olyan vélemény körvonalai bontakoztak ki, miszerint minden meglévő hazai probléma, minden elégtelenség és elégedetlenség mellett is, a magyarországi értelmiségi politika jobb légkört teremtett, mint bármely más szocialista ország értelmiségi politikája az utóbbi években. Ezekről a kérdésekről beszélgetve Lukács György élesen elhatárolta magát a kapitalista viszonyoktól és kultúrától”. (Uo., 361., kiemelések tőlem – W. J.) Vegyük észre: változott a szubjektum, a tanítványok ebben a lépésben már nem követték Lukácsot.

¹⁷ Eörsi István: i. m., 47.

A negyedik jelenetben LUKÁCS egyik kihallgatásába nézhetünk bele. A *Megélt gondolkodásban* Lukács ezt írja: „Jugoszláv követség: durva hiba”.¹⁸ Eddig ezt, és ennyit tudtunk. Most Spiró drámájában LUKÁCS GYÖRGY ezt mondja a kihallgató tisztnek: „Én sosem fogom megbocsátani Önöknek, hogy elraboltak minket. Ez ellentmond annak, ahogy a kommunisták egymás között eljárhatnak”.¹⁹ És aztán következik az októberi-novemberi forradalom eseményeinek és az abban játszott szerepnek a rövid összegzése: „Én csak október 26-án kerültem a vezetésbe. A rendelkezéseket nem én hoztam, de egytéríttem velük. Nemcsak a diákság tüntetett, hanem a munkásosztály egy része is, és ezek jelentős része párttag. A Rákosi-Gerő-féle vezetőség hibáira én már rég rámutattam. A súlyos sztálinista hibák [...] elidegenítették a dolgozó népet a marxizmustól”.²⁰ LUKÁCS nem fél, teljesen szabadon beszél a kihallgatójával, uralja a dialógust, tulajdonképpen *beszélget*. Viszont e részlet alaptónusa teljesen eltér a *Megélt gondolkodásnak* a forradalomról adott képével: ott Lukács inkább távolságot próbált tartani, elhatárolódni próbált. Spiró darabjában LUKÁCS erőteljesen elítéli a szovjet beavatkozást: „A szovjet hadsereg beavatkozása hiba. Gerő súlyos hibája, hogy segítséget kért a szovjet hadseregtől, amely azok ellen használt fegyvert, akik becsületes emberek, csak kétségbeestek a vezetőség hibáitól. [...] A Nagy Imre-kormány utolsó napjaiban azonban a helyzet kezdett normalizálódni, egész sor budapesti vállalatnál felvették a munkát [...] Ha tíz napot várnak a szovjet beavatkozással, nem lett volna szükség rá.”²¹

A hetedik jelenetben LUKÁCS egyedül beszél, monologizál, befelé fordul, de a felütést biztosan másoknak is elmondta, talán többször is. „Kijelentem, nincs igényem arra, hogy aktív politikai szerepet vállaljak az ország politikai [életében].”²² (Ezzel összhangban áll az, amit Benke Valéria egyik 1958-as jelentésében olvashatunk: „[Lukács] közli, hogy a nyilvánosság előtt fenntartásainak és ellentéteinek nem ad hangot, nem ad alkalmat arra, hogy körülötte csoport keletkezzék.”²³) Ezt a radikális kivonulást a *Megélt gondolkodásban* így fogalmazta meg: „az álláspont fenntartása kiútnak bizonyul”.²⁴ Lukács tulajdonképpen már '49-ben kivonult a politikából, ennek a kivonulásnak a fenntartása volt a kiút. Az '56-os szerepvállalás így csak kis intermezzo lesz, most vissza kell térni (újra) a filozófiához. „Szubjektíve: kísérletek a marxi ontológia megfogalmazására”.²⁵ És persze mintha előre is ugranánk egy kicsit az időben: a mély politikai elégedetlenségek csak egy belső monológban fogalmazódhatnak meg, így a Kádárral szembeni alapvető fenntartások is. „Magyarország jelenlegi vezetői Kádárral az élükön nem nagyon alkalmasak a feladatra, nincs kapcsolatuk a tömegekkel. A munkásosztály legjobb része nem fog bízni bennük. És hát igen, kételkedem Kádár képességeiben. Én adtam neki leckéket általános műveltségéből 1946-ban, amolyan gyorstalpalóra küldték hozzám”.²⁶ A monológ befelé irányult; Lukácsot nagyon sokáig nagyfokú bizalmatlanság övezte. 1960. október 20-i a következő feljegyzés: „A Titkárság határozata értelmében Orbán László és Szerényi Sándor [...] két és fél órás beszélgetést folytattak Lukács Györggyel, hogy tisztázzák, csakugyan belátta-e korábbi magatartásának hibáit, és mi-

¹⁸ Lukács György: *Megélt gondolkodás / Életrajz magnószalagon*, 84.

¹⁹ Spiró György: i. m., 84.

²⁰ Uo., 85.

²¹ Uo.

²² Uo., 88.

²³ Cseh Gergő Bendegúz / Kalmár Melinda / Pór Edit (szerk.): i. m., 184.

²⁴ Lukács György: *Megélt gondolkodás / Életrajz magnószalagon*, 84.

²⁵ Uo., 85.

²⁶ Spiró György: i. m., 89.

lyen magatartásra számíthatunk részéről a jövőben”.²⁷ Csak halványan, de mégis egyértelműen érezhető: a hatalom fél a csendes magányba visszahúzódott gondolkodótól.

Visszatérve Spiró drámájára: LUKÁCS két okból nem bízik Kádárban: egyrészt azért, mert felülről odatett vezetőként nincs kapcsolata a tömeggel, másrészt egy ilyen kapcsolat megteremtéséhez kulturáltságra lenne szükség. Spiró üzenete egyértelmű: miután a filozófus kivonult a politikából, a politikából előbb-utóbb minden kultúra elvész. (Viszszamarad a kultúra nélküli politika, vagy a kulturálatlanság politikája.) És talán itt Snagovban, 1956 végén alakultak ki a jelenlegi politikai életünk alapvonásai. A kultúra nélküli politika meghosszabbításaként alakul ki az a populáris politikai „kultúra”, amely még a bődületes kudarcai ellenére is maximális támogatottságot tud fenntartani.

III.

A Lukács-képek most nem monográfiákból, hanem drámákból néznek ránk. És a drámák ezt a képet a mindenkori jelenből kiindulva rajzolják meg: Eörsi a rendszerváltás, Spiró pedig napjaink perspektívájából. A mi kérdésünk most az, hogy lehet-e az ilyen életrajzi anyagok és dokumentumok alapján drámát írni. Amikor EÖRSI elmondja, hogy drámát készül írni az interjúk anyagából, LUKÁCS óvatosságra inti: az életrajziság ilyen kidomborítása „csupán kordivat, nem építhető rá maradandó dramaturgia”.²⁸ Mindkét darab nagy értéke a Lukács-ábrázolás és a saját kor egybejátszása; ez azonban még nem feltétlenül garantál esztétikai kvalitásokat.

²⁷ Cseh Gergő Bendegúz / Kalmár Melinda / Pór Edit (szerk.): i. m., 199. – Orbán László jogász végzettségű, a beszélgetés idején az agitációs és propagandaosztály vezetője; Szerényi Sándor a harmincas években megjárta a Gulágot, a beszélgetés idején a KB Tudományos és Kulturális Osztályának helyettes vezetője. És persze a „beszélgetés” (tegyük végre idézőjelbe) a következő eredménnyel végződött: „A beszélgetés olyan benyomást keltett bennünk, hogy Lukács György magatartásában *nem következett be lényeges változás.*” Uo.

²⁸ Eörsi István: i. m., 8.